

προσθήκη της καμαρωτής στέγης, βαθμηδόν αποσβεννύμενοι εις τὴν ἀρχικὴν. Ἐξ αἰτίας τῶν προσθηκῶν ἡ καμάρα τοῦ ἱεροῦ ἐμφανίζει τώρα τομὴν ὀξυκροῦστος τόξου. Ὑπὸ τὰ πεσόντα ἀσβεστοκοινάματα, κατὰ τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ ναοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, διακρίνονται λείψανα τοιχογραφιῶν (Πίν. 670 β). Ἀριστερὰ εἰκονίζονται ὡσεὶ στρατιῶται, εἰς τὸ μέσον δύο μορφαὶ καὶ δεξιὰ ἄλλη βαδίζουσα πρὸς αὐτάς, ἔχουσα βραχὺ τὸ ἐνδυμα, μὴ ἐξικνούμενον μέχρι τῶν γονάτων. Κατωτέρω, μεταξὺ τοῦ Δ. τοίχου καὶ τοῦ Β. ψευδοπεσοῦ, ἐπὶ τμήματος τοιχογραφίας, χάραγμα, μὲ τὴν χρονολογίαν 1468.

Ἐπομένως αἱ τοιχογραφίαι εἶναι παλαιότεραι, ἀναγόμεναι μᾶλλον εἰς τοὺς ἐσχάτους βυζαντινοὺς χρόνους.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΕΑΣ

Ἐκ τῶν εἰκόνων τῶν καταγραφεισῶν εἰς Κεάν, μόνον αἱ χρονολογημέναι ἀξίζουσιν νὰ σημειωθοῦν ὡς δείγματα μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ παλαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος εἰς τὴν Χώραν.

Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ κατ' ἐνώπιον. Εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ εἰς τὴν ἄριστεράν χεῖρα ἀνεπτυγμένον πρὸς τὰ ἄνω εἰλητᾶριον. Φέρει βαθυπρασίνην μυλωτὴν καὶ καστανόχρουν ἱμάτιον. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνης ἄριστερὰ καὶ δεξιὰ, ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων, σκηναὶ ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Ἁγίου. Κάτωθεν τοῦ εἰλητᾶριου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις Ἀντωνίου Σκορδίλη κ(αί) Μοσκοῦ Χοματιανοῦ*. Ἡ χρονολογία κάτωθεν τῆς ἀποκεφαλίσσεως (1706). Ἀντώνιον Σκορδίλην, ζωγράφον, ἀπαντᾶμεν εἰς μίαν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ τέμπλον τῆς Παναγίας Καστριανῆς. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἐνθρονος εἰς τὸν τύπον τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως. Εὐλογεῖ καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας καὶ φορεῖ καστανοκίτρινον σάκκον μὲ μελανοὺς σταυροὺς καὶ κυανόλευκον ὠμοφόριον. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ θρόνου τὰ σύμβολα τῶν Ἐδαγγελιστῶν. Ἐπάνω εἰς τὰ γονάτα τοῦ ἀνοικτὸν Ἐδαγγέλιον *Δεῦτε πρὸς με...* Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυνὰ μέρη ἔχει χρῶμα φαιὸν καὶ ἡ φωτεινότερα ἐπιδερμὶς ρόδιον μὲ λευκάς, λεπτάς γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι τονίζουσιν τὰ φῶτα. Κάτω ἄριστερὰ ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου καὶ ἡ χρονολογία: *Χεῖρ Ἀντωνίου Ἱερέως / Σκορδίλη 1708*. Δεξιώτερον: *Δέησις Γιανακοῦ Μπαρὰκαρη*.

68

Τὸν αὐτὸν ζωγράφον εἰρήσκομεν καὶ εἰς μίαν Σταύρωσιν εἰς τὸν Ἅγιον Ταξιάρχην, μικρὸν μονόκλιτον, ἐπιπεδόστεγον, μεταβυζαντινὸν ἐκκλησίδιον. Ἔχει διαστάσεις 0,59 x 0,85 μ. καὶ κρέματα εἰς τὸν τοῖχον.

Εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἐσταυρωμένος μεταξὺ δύο ληστῶν. Ἀριστερὰ κάτω ἡ Παναγία μὲ τρεῖς μυροφόρους, δεξιὰ τρεῖς στρατιῶται καὶ ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σταυροῦ οἱ δύο γνωστοὶ στρατιῶται μὲ τὴν λόγχην καὶ τὸν σπόγγον. Ὅπισθεν ἀρχιτεκτονήματα. Ἄνωθεν τοῦ σταυροῦ ὁ ἥλιος καὶ ἡ «σελήνη». Κάτω δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή: *Χεῖρ Ἀντωνίου Ἱερέως Σκορδίλη καὶ ἄριστερὰ: 1708 Δέησις Παρθενίου Ἱερομονάχου*. Ὁ προπλασμός εἶναι καστανόχρουν, σιτόχρουν ἢ φωτισμένη ἐπιδερμὶς καὶ τριγωνικὰ τὰ λευκὰ φῶτα.

Ἀντώνιος (sic) Σκορδίλης εἶναι καὶ ὁ ζωγράφος ποῦ ὑπογράφει τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος εἰς τὸ τέμπλον τοῦ ὁμωνύμου ναοῦ. Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ἐνθρονος, εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ τὸ Ἐδαγγέλιον. Φορεῖ χρυσοπράσινον στιχάριον, χρυσέρυθρον φαλόνιον, ἐπιτραχήλιον καὶ ἐπιγονάτιον. Γύρω σκηναὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν του 1) *ποῦ ἐνταφιάζουσιν τὸν ἅγιον* 2) *ποῦ χαλίνωσαν τὸν ἅγιον* 3) *ποῦ ἡάτρειπε τὸν δαιμονισμένον* 4) *ποῦ σουβλίζουσιν τὸν ἅγιον* 5) *ποῦ ἐκάθισαν τὸν ἅγιον στὸ ἄλογο* 6) *κρίσις τοῦ βασιλέως*. Αἱ διαστάσεις τῆς εἰκόνης εἶναι 0,565 x 0,775 μ. 1753 Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ *Μιχαλάκη Κάρλου καὶ τῆς συμβίας καὶ τῶν τέκνων. Χεῖρ Ἀντωνίου Σκορδίλη*.

Εἰς τὸν Ἅγιον Ταξιάρχην τῆς Χώρας ἐπανευρίσκομεν τὸν Ἀντώνιον Σκορδίλην, ζωγράφον τῆς εἰκόνης τοῦ Ταξιάρχου, ἡ ὁποία κρέματα εἰς τὸν τοῖχον. Ὁ Ἀρχάγγελος εἰκονίζεται ὄρθιος, κατ' ἐνώπιον καὶ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα ρομφαίαν, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ζυγόν.

Κάτω ἄριστερὰ: *ἁγνὴ Χεῖρ Ἀντωνίου Σκορδίλη*. Δεξιώτερον: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς σιβῆας καὶ τὸν τέκνον*.

Γύρω σκηναὶ ἀπὸ τὸ Συναξάρι τοῦ Ἀρχαγγέλου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀντώνιος Σκορδίλης γνωρίζομεν δύο ζωγράφους (βλ. Δ. Σισιλιάνου, Ἑλληνες Ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθήναι 1935, σ. 192), τὸν Ἀντώνιον Σκορδίλην Ἀναγνώστην καὶ τὸν Ἀντώνιον Ἱερέα Σκορδίλην. Περὶ τοῦ πρώτου οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν.

Μὲ τὸν ἱερέα ὁμοῦ Ἀντώνιον Σκορδίλην πρέπει νὰ σχετισθῇ ὁ ἰδικὸς μας Ἀντώνιος Ἱερέως Σκορδίλης, ὁ ὑπογράφων τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως Παναγίας τῆς Καστριανῆς καὶ τὴν Σταύρωσιν τοῦ Ταξιάρχου. Τοῦ γνωστοῦ Ἱερέως Ἀντωνίου Σκορδίλη κατὰ τὸν Γεώργ. Λαμπάκη (Περιηγήσεις ἡμῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα

καί αἱ σπουδαιότεραι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἡμῶν παρατηρήσεις, Δελτίον Χ.Α.Ε. Α' Ἀθήναι 1892, σ. 101) ἔχομεν τὰς ἀγιογραφίας εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς Σικίνου, αἵτινες φέρουν τὴν χρονολογίαν 1697.

Οὐδὲν ἐμποδίζει τὴν ταύτισιν τῶν δύο ζωγράφων. Ὑπογράφουν καὶ οἱ δύο μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἶναι καὶ οἱ δύο ἱερεῖς, αἱ δὲ χρονολογίαι τῶν ἔργων τῶν προσεγγίζουν. 1708 εἶναι ἡ χρονολογία τῶν εἰκόνων τῆς Κέας μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Χεῖρ Ἀντωνίου ἱερέως Σκορδίλη*, 1697 ἡ χρονολογία κατὰ τὸν Λαμπάκων τῶν ἀγιογραφῶν τῆς Σικίνου.

Εἶναι ὁμοῦ δύσκολον, ἂν ὄχι ἀπίθανον, νὰ τὸν συσχετίσωμεν μὲ τὸν ζωγράφον (Ἀντώνιον ἐπίσης Σκορδίλην) τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου καὶ τοῦ Ταξιάρχου, μὲ τὴν χρονολογίαν 1752, 1753. Ἐὰν ἐδεχόμεθα, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες εἶναι ἔργα τοῦ ἰδίου ζωγράφου, θὰ εἴχομεν μίαν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα πεντήκοντα ἔξ χρόνων περίπου. Τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατον — ἄρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν τὸν Τζάνε καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητά του τῶν πενήκοντα τριῶν χρόνων (βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ Ἐμμ. Τζάνε Μπουναλιῆς, Ἀθήναι 1962, σ. 5), εἶναι ἐν τούτοις σπάνιον.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν ζωγράφων τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Τὸ θέμα τελικῶς θὰ διευκρινισθῇ διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς τεχνοτροπίας τῶν δύο, ὡς ὑποτίθεται, ζωγράφων.

Μὲ τὴν ὑπογραφήν *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως* καὶ τὴν χρονολογίαν 1720 ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ *Χριστοῦ Παντοκράτορος* εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος τῆς Χώρας. Ἐχει διαστάσεις 0,59 x 0,89 μ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἔνθρονος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Ἐθαγγέλιον. Ὁ προπλασμοὸς εἰς τὰ γυμνά μέρη εἶναι χρώματος καστανοῦ καὶ ἡ ἐπιδερμὶς ὑποροδίνου. Λευκαὶ ψιμυθιαὶ τονίζουν τὰ φῶτα.

Χρονολογημένας εἰκόνας ἔχομεν καὶ εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως τῆς Χώρας.

1) *Χριστὸς Ζωοδότης*. Ἐχει διαστάσεις 0,825 x 0,61 μ. Εἶναι ἔνθρονος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Ἐθαγγέλιον. Τὰ τέσσαρα σύμβολα τῶν Ἐθαγγελιστῶν πλαισιώνουν τὴν μορφὴν. Ὀλίγον χαμηλότερον ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ὤμων, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ, « ἄγγελος » καὶ « ἀετός », κάτω δὲ εἰς τὴν βάσιν τοῦ θρόνου « βοῦς » καὶ « λέων ».

Ὁ Χριστὸς φορεῖ χιτῶνα ἐρυθρωπῆς ὄχρας μὲ λευκοφαίους φωτεινὰς πτυχὰς καὶ ἱμάτιον ἀπὸ μέλανος μέχρις ἀμαυροῦ. Κάθεται ἐπὶ προσκεφαλαίου ζωγραφισθέντος διὰ κινναβάρεως.

Τὸ πλάσιμον γίνεται μὲ ἐλαιοπράσινον βαθύχρωμον προπλασμόν, ὀλίγον φωτεινότερον ὄχραν εἰς τὴν ἐπιδερμίδα, τὴν ὅποιαν ἐπιτυγχάνει μὲ ὑπόνοιαν ἐρυθροῦ καὶ τέλους μὲ λευκόφαια φῶτα, τονιζόμενα ἀπὸ ἀχνὰς λευκοφαίους ψιμυθιάς.

Ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ, γνωστὸς εἰκονογραφικὸς τύπος εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικὴν, μὲ ὄλην τὴν ἀσθηρότητα τοῦ ὕψους εἶναι μέσα εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σοβαρᾶς κρητικῆς τέχνης. Ἄλλ' αἱ ἄνευ ὀργανώσεως χρυσοκονδυλιαὶ εἰς τὸ ἱμάτιον, τὰ ἄσχημα πλασμένα πόδια, ὁ μανιερισμὸς εἰς τὰς τελείως γεωμετρικὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος, κάνουν τὴν ζωγραφικὴν τῆς εἰκόνης συνεπῆ μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς (1765), εἰς τὴν ὅποιαν παρατηροῦμεν συνεχῆ καὶ σταθερὰν κάμψιν τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς (Πί ν. 671 α).

Κάτω δεξιὰ, ἡ ἐπιγραφή μὲ τὴν χρονολογίαν: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἡοάνη καὶ Πέτρον καὶ Μαργαρίτας 1765*.

2) *Μεταμόρφωσις*. Τὸν κάθετον κεντρικὸν ἀξονα τῆς εἰκόνης σχηματίζει ὁ Χριστὸς « ἐν δόξῃ ». Εὐλογεῖ καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας. Φορεῖ κίτρινον χιτῶνα καὶ πράσινον ἱμάτιον. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ σχηματοποιημένοι βράχοι. Ὁ Ἥλιος καὶ ὁ Μωϋσῆς πλαισιώνουν τὸν Χριστὸν καὶ σχηματίζουν τὴν κεντρικὴν σκηνὴν τῆς Μεταμορφώσεως. Χαμηλότερον εἰς τὰς κλιτύς τοῦ δρους ἀριστερὰ, ὁ Χριστὸς ἀναβαίνει μὲ τοὺς τρεῖς μαθητὰς του (Μάρκ. F2 *Καὶ μετὰ ἡμέρας ἕξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους*) καὶ δεξιὰ καταβαίνει.

Κάτω κατὰπληκτοί, ὁ Πέτρος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰάκωβος εἰς τὰς γνωστὰς στάσεις φόβου καὶ θαυμασμοῦ.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ-ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

*

ΜΗΛΟΣ

Ἐποφεληθεὶς ὁ Ἐφορος μεταβάσεώς του δι' ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας εἰς Μῆλον ἐπεσκέφθη ναοὺς τῆς νήσου καὶ κατέγραψεν εἰκόνας, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεῦνται αἱ σπουδαιότεραι. Σημειωτέον ὅτι φωτογραφίας εἰκόνων τῆς Μήλου ἐδημοσίευσεν παλαιότερον ὁ Ἰωσήφ Χατζιδάκης¹ καὶ προσφάτως ὁ Ζαφείριος Βᾶος².

1. Ἡ ἱστορία τῆς νήσου Μήλου, ἐν Ἀθήναις 1927, εἰκόνα μετὰ τῶν σ. 202-203, καὶ εἰκόνας τῶν σ. 225, 227, 233, 235 καὶ 297.

2. Ναοὶ καὶ ναῦδρια τῆς Μήλου, Ἀθήναι 1964, φωτογρ. 44, 47, 49, 50, 52, 54, 83, 116, 121, 141, 162, 165, 186, 187, 188, 190, 198, 199, 201, 206, 218.

α. Χώρα Κέας. Είκων Ζωοδότου (1765) εις ναόν Μεταμορφώσεως, β. Μήλος. Λεπτομέρεια τῆς Ἀποκαθλώσεως εις Ἁγίαν Τριάδα Ἀδάμαντος